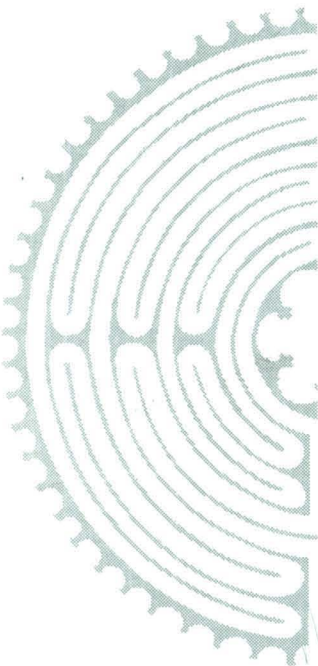

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

A TEKINTÉLYRŐL ÉS TEKINTÉLY-
TISZTELETRŐL

A KÓDEXTÖREDÉKEKRŐL
EGY KIMARADT ALFEJEZET
NAPLÓJEGYZETEK (2)

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

43. Könyörgések „super oblata”:
A Sacramentarium Gregorianum
felajánlási könyörgése Ádvent 1.
vasárnapjára
44. Elsőáldozás Zsámbékon

22. szám

2004. október

Gondolkodó Füzetek

Kézirat gyanánt – Felelős kiadó: Dobszay László

Készült az MTA-TKI — LFZE egyházzenei kutatócsoportjában

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. füzet: A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. füzet: A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltetekhez

4. füzet: A karácsonyi virrasztó zsoltosza. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsoltosza karácsonyi matutinuma

5. füzet: A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. füzet: Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. füzet: A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. füzet: Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. füzet: Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztségét imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népekeinkről

10. füzet: Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapi vesperás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

(A jegyzék folytatása a hátlapon)

A tekintélyről és tekintélytiszteletről

Az emberiségnek évszázadok óta közmeggyőződése volt (legalább szóban), hogy a király, a pap vagy püspök, a szülő, a tanár: tekintély, s ezt a tekintélyt tisztelni kell. A külső tekintélytisztelet a tekintélyek megszólításában, a velük való beszédmódban, az előttük való testtartásban mutatkozik meg, a belső tekintélytisztelet pedig a nekik való engedelmisségben.

Azt hiszem, új jelenség az emberiség életében a tekintélytisztelet tömeges elvetése. Nemcsak a tekintélyek tiszteletét vonta kétségbe a 20. század, hanem a tekintélytisztelet tiszteletét is. Hogy ne feketítsük be ezt a tagadást, álláspontját így fejezhetjük ki: nincs eleve adott tekintély, ezt a tekintélyt meg kell szerezni. Vívja ki a király, a pap, a szülő, a tanár ezt a tekintélyt – tekintélyt érdemlő magatartásával. Jóindulatúan fogalmazva azt mondhatjuk, ellentétbe került egymással a jogi tekintély és az erkölcsi tekintély.

Mielőtt szabadjára engedjük e kérdésben indulatainkat, próbáljuk megvizsgálni a tényszerű érveket, igazolásokat, s még az is megtörténhet, hogy nem egyik vagy másik felfogás javára kell döntenit, és nem olyan alapon kell döntenit, hogy „ez a hagyományos”, vagy „ez a korszerű” felfogás.

1. Az, amit jogi alapú (vagy rövidebben: jogi) tekintélytiszteletnek nevezhetünk részben szellemi, részben társadalmi-hasznossági alapokon nyugszik.

Jézus Pilátus előtt azt mondja: „Semmi hatalmad nem lenne rajtam, ha onnan felülről nem adatott volna neked.” Azt állítja tehát, hogy Pilátus pusztán azzal, hogy a római közhatalom őt jelölte ki helytartóvá, mintegy isteni eredetű tekintélyben részesült. Pál apostol igen élesen fogalmaz a rómaiakhoz írt levélben: „Minden lélek alávetessék a hatalmasságoknak. Mert nincs hatalmasság, csak az Istentől. Amelyek pedig vannak, az Istentől rendeltettek. Azért aki ellene áll a hatalmasságnak, az Isten rendelkezésének áll ellene. Akik pedig ellene állanak, azok maguknak szereznek kárhozatást. Mert a fejedelmek nem a jócselekedetnek vannak félelmére, hanem a gonosznak. Akarsz tehát nem félni a hatalmasságtól? Jót cselekedjél, és dicséreted leszen attól. Mert Istennek szolgálja a te javadra. Ha pedig gonoszt cselekszel, félj, mert nem ok nélkül hordozza a fegyvert. Mert ő Isten szolgálja, bosszút áll büntetéssel azon, aki gonoszt cselekszik. Azért szükséges, hogy engedelmeskedjete, nemcsak a büntetés miatt, hanem a lelkiismeretre való tekintettel is.”

A szülők vonatkozásában is: „Fiak, engedelmeskedjete a szüleiteknek az Úrban, mert ez méltó dolog. Tiszteljed az atyádat s az anyádat, mely az első parancsolat az ígéletben: hogy jól légy és hosszú életű légy a földön” (Ef 6,1-2.). Vagy: „Fiak, engedelmeskedjete a szüleiteknek mindenben, mert az tetsző az Úrnál.” (Kol 3,20). „Isten az Anyaszentegyházban egyeseket apostolokká... másokat tanítókká tett...” (1Kor 12, 28). A szülők és tanítás tekintélyéről és tiszteletéről legrészletesebben az ószövetségi Bölcsesség-könyvek beszélnek.

Igaz, ezekben a bibliai idézetekben benne rejlik a tekintélyt birtoklónak felölőssége is. A fejedelem „Isten szolgája a te javadra”. A szülő iránti tisztelet fenti parancsát azonnal a szülőnek szóló figyelmeztetés követi: „ne szomorítsátok gyermekeiteket”. A rossz tanítóknak, rossz pásztoroknak szóló fenyegetések száma és mértéke messze felülmúlja az engedetlen gyermekeknek és tanulóknak szólókat!

2. Ezzel figyelmünk áterelődik a második tekintély-fajtára, melyet fentebb „erkölcsi tekintélynek” neveztünk. Ezt a tekintélyt nem pozíció, felhatalmazás, valamiféle ordináció adja, hanem maga a személy váltja ki tulajdonságaival. Tekintélyt szerezhet tudás, jellem, magatartás, gondolkodásmód, önfeláldozás, másokkal való bánásmód, erély, gyakorlati okosság, ügyesség, bátorság, áldozatkészség, s végső soron az a megmagyarázhatatlan valami, amit egy ember varázsának, aurájának (vagy mostanában divatba jött szóval: karizmatikus erejének) nevezhetünk. Ezt a tekintélyt nem hirdeti ki senki, ösztönösen megérezzük, tudomásul vesszük, elfogadjuk.

A mai közbeszéd szereti szembehelyezni ezt az „erkölcsi” tekintélyt a pozicionális, „jogi” tekintéllyel, akár addig menően, hogy a „jogi tekintélyt” minden erővel korlátozza, hogy az alatta állók jogait védelmezze (állampolgári jogok, diákjogok, gyermekjogok). Vele szemben igazi tekintélynek a személyhez tapadót tartja. Holott az erkölcsi tekintéllyel is vissza lehet élni. Azt is lehet rosszra használni, egy területen megszerzett tekintélyt egy másik, amaból nem következő dologra átvinni, emberek manipulálására hasznosítani. És ne felejtjük, lehet valaki egy dologban tekintélyes, más dologban gyenge.

Amellett nem is biztos, hogy az erkölcsi tekintély tiszteletet szerez. Nem egyszer a tekintély bosszantja az embereket vagy azok egy csoportját; megesis, hogy éppen ez szerez valakinek ellenségeket, vagy egyszerűen az válik signum contradictionis-szá, az ellentmondás jelévé.

Melyik tehát? vagy mindkettő? s akkor mi a viszonyuk?

A válaszhoz (helyesebben a válasz megközelítéséhez) kissé részletesebben le kell írunk mindkettő természetét és működését.

3. A „jogi” tekintély első tulajdonsága az, hogy intézményi (institucionális); vagyis nem személyt köt személyhez, hanem az egyénektől függetlenül létrejövő vagy létrejött intézményhez kapcsolódik. Tekintélye végső soron nem a királynak van, hanem az államnak, nem a papnak, hanem az egyháznak, nem a tanárnak, hanem az iskolának, nem az adott szülőnek, hanem az emberiség testi és szellemi fennmaradását biztosító család-intézménynek.

Ezek az intézmények nem az egyéni akarat által jönnek létre, hanem objektív természetűek. Leginkább látszik ez a szülő-gyermek viszonyban. A lezármazás vitathatatlan természeti tény. Az egyik oldalon ott a magatehetetlen, eltartásra, oltalmazásra, gondozásra szoruló gyermek, a másik oldalon a szülő, aki – jó esetben – a természeti ösztön jóvoltából meg is akarja, és ereje teljében lévén meg is tudja adni azt, amire a gyermeknek szüksége van. Nem csak testileg. Az életből szerzett belátás, tudás és tapasztalás révén azt is át tudja adni, aminek birtoklása nélkül a felnövő gyermek kiegyensúlyozatlan, eligazodásra képtelen, esetlen, társadalmi beilleszkedésre, értékközvetítésre és -teremtésre alkalmatlan, vagyis régi latin nevén rudus (faragatlan, ma így mondjuk: bunkó) lenne, s amiből csak az e-rudició (a faragatlanságból való kiemelés), az azt szolgáló diszciplína (fegyelem) hatására kászálódik ki. Rousseau téveszméje volt (s korunk egyik nagy eretnekségévé lett), hogy amit az érintetlen természet produkál, az mind jó, s a nevelés rontja el az embert.

Ugyanennek a modellnek mintájára fogalmazhatjuk meg a többi tekintélyi forma alapját. Közös mindegyikben, hogy valami objektív tényre támaszkodik. Kétségtelenül aszimmetrikus viszonyokat hoz létre. A szülő és gyermek nem olyan, mint például egy piac két szereplője. De a többi esetben is elmondható, hogy legalábbis az adott szituációban a két szereplő helyzete aszimmetrikus: egyiket fentlévőnek kell tekinteni (ha valakit bánt a szó, nevezzük vezetőnek), a másikat ehhez képest lentlévőnek (vezetettnek), habár megtörténhet, hogy ha egy óra múlva találkoznak, vezető és vezetett viszonya éppen ellenkezőjére fordul (például aki most a papként áll hívő előtt, az később egyszerű állampolgárként áll a köztisztviselő előtt).

Voltaképpen már érintettük az intézményi, vagy jogi tekintély harmadik jellemzőjét is: a tekintélynek még akkor is, ha azt szakrális jellegűnek tekinti valaki, funkcionális jelentősége van. Az élet nem tud működni, vagy nagyon rosszul tud működni, ha ez a tekintély nem érvényesül, vagy minden percben igazolnia, védenie kell magát. Akkor működik, ha azt mindenki eleve adottnak veszi. Egy tanárra évszázadok bízta rá, s ő maga évek jó-rossz munkájával vette át mindazt, amit a diáknak tovább akar adni. Egyszerűen lehetetlenség lenne úgy tanítani, hogy a tanárnak percről percre „igazolnia” kellene magát a diák előtt. Ha egyedül az ő személyi kiválósága lenne a garancia arra, hogy a diák elfogadja a tanítást, sőt hogy egyáltalán be tudjon lépni az osztályba, és el tudja kezdeni az órát. A hívő nem akkor fogadja el a hittanítást, ha a pap okos, hanem akkor, ha a pap az egyház tanítását tanítja. Ha nem azt teszi, akkor valóban ő is csak egy ember a sok közül, s annyit ér a szava, mint bárki másé. Az állam működése abban a pillanatban lehetetlenné válna, mielőtt a köztisztviselőnek minduntalan be kellene bizonyítania, hogy neki van igaza.

A funkcionális tekintély tehát azt jelenti, hogy egy ember az adott helyzetben megkívánhatja az általa képviselt intézménynek kijáró figyelmet, tiszteletet, alkalmazkodást, mégpedig nem saját jótulajdonságai alapján, hanem mert ez a biztosítéka az emberiség számára fontos intézmény működésének. Hogy egy tökéletlen hasonlattal éljek: ha utaznom kell, megkérhetem barátomat, hogy vigyen el autójával. De jó tudni, hogy a vasúti menetrendre mindenképpen számíthatok.

A tisztelet külső jelei (öltözetek, jelvények, címek, megszólítások, stb.) mintegy körülveszik ezt a funkcionális tekintélyt, és kifejezik az egyén készségét annak elfogadására, egyben mintegy lélektanilag lehetővé teszik annak társadalmi méretű elfogadását is. Ezt a társadalom egészének vállalnia kell, mégpedig a tekintély mögött álló objektív (nem személyhez kötött) valóságtartalomra való tekintettel (pl. szülői gondoskodás, tanári tudástöbblet). Nem a tekintély érdekében, hanem a társadalom egészének érdekében. Ez a tiszteletadás kaphat szakrális megfogalmazást is mindazok részéről, akik hisznek e (szülői, egyházi, állami) hatalom isteni eredetében.

Már itt jelezzük, hogy amit elmondtunk, az csak a dolog egyik oldala, s majd meg kell különböztetnünk a tekintélyt annak hordozójától is, meg a tekintély érvényesítésének módjától is; továbbá a tekintély elfogadásának tényét a vak engedelmességtől.

4. Milyen most már az egyéni, emberi, ahogy fönt mondtuk: „erkölcsi” tekintély természete és működése?

Ha a viszonyt az ilyen erkölcsi tekintéllyel bíró ember felől nézzük, tekintélyének alapja valamely ajándéku kapott jó tulajdonság, vagy általa megszerzett tudás, képesség, legtöbbször pedig ezek kombinációja, vagyis a született képességekből és az aktívan vagy passzívan szerzett tapasztalatokból láthatatlanul szintetizált egyéniség, rejtett erő.

De tanulságosabb, ha tekintélyét annak működése, kihatása felől szemléljük. A „tekintély” szó pontos latin tükörszava a „respectus”, vagyis az a tisztelet, amit az emberekből kivált. Más összefüggésben viszont az „auctoritas” lenne a latin megfelelője, melynek töve az „augeo” = növelek, s e töről való az „auctor” = szerző szavunk is. Ez az erkölcsi tekintély „hozadékára” irányítja tekintetünket. Tekintély az, akinek tevékenysége valamiféle gyarapodást, növekedést eredményez. Tekintélyes, akitől a vele kapcsolatba lépő egyén, csoport, vagy éppen az egész társadalom valami növekedést remélhet vagy várhat el.

S itt mindkét elemet fontosnak tartom, a tekintély „kincsestárát” is, e kincsestár társadalmi hasznosságát is. Az igazi tekintélyt nem lehet akarni, sőt az sem elég hozzá, hogy valaki készséges mások javára munkálkodni. Ha benne nincs meg az a többlet („kincsestár”), melyet kapott vagy megszerzett, akkor hiába erősködik mások irányában. Viszont az is igaz, hogy hiába tehetséges valaki, ha más nem tapasztalja annak hasznát.

Mindkét vonatkozásban igaz, hogy valamit az illetőnek saját akaratából meg kell tennie, és ugyanakkor az is igaz, hogy ennek sikeressége már nincs az ő hatalmában. Önértékének gyarapodása egyaránt múlik igyekezetén és a kapott kegyelmeken. Értékgyarapító tevékenysége szorgalmat kíván, de a siker így is vagy megadatik, vagy nem.

Mi következik mindebből a tekintély „tiszteletére”, és mi a tekintély „birtoklására” nézve?

5. Ha egyetlen mondatba akarom szorítani, azt mondhatnám, a lent lévő (vezetett) tanítsuk okos tekintélytiszteletre, a fent lévő (vezető) viszont bírjuk rá arra, hogy minél kevésbé éljen jogi tekintélyével. Fejtsük ezt ki:

a. A tekintélytiszteletről szólva: ha a „jogi” tekintély objektív tényeken alapul, s társadalmi funkciójára szükség van, akkor elismerése társadalmi kötele-

zettség, melyre kétségkívül nevelni, inteni kell az (adott szituációban) „alul lévő”, vezetettet. Szent Tamás e kötelességnek (és alfajainak) tárgyalását az igazságosságról szóló értekezésébe illesztette. Az igazságosság azt jelenti: „suum cuique”, mindenkinek megadni azt, ami őt illeti. „Istennek az Istenét, császárnak a császárt”.

Ha ma is lenne a szó igazi értelemben vett erkölcsstanunk, az világossá tehetné, hogy nem hajbókolásról és vak engedelmességről van szó. A tekintély elismerése, mint mondtuk, bizonyos objektív tények elismerése, ugyanakkor a társadalom működésének megsegítése. Ismételjük meg: ez a tekintélytisztület nem arra alapul, hogy annak hordozója kiválóságával igazolja magát. Jézus nem kérdezte, hogy Pilátus mennyire méltó a pozíciójára.

Lélektanilag fontos, hogy a tekintélytisztületre nevelés ráébressze az embert, hogy a tekintélytisztület nem a fent lévő szolgálja, hanem az adott intézményt tartja fenn és tartja működésben. Hasonlatképpen: a válás ellen érvelhetünk úgy, hogy ne bántsuk meg vele a házastársat; de ennél még hatékonyabb és igazabb ellenérv, hogy ne bántsuk meg vele a házasságot, mint intézményt. Aki megcsókolja a püspöki gyűrűt, az nem a püspököt becsüli meg vele, hanem e mozdulattal szeretetteljesen megvallja Jézus Krisztusnak, hogy a püspöki intézményt tőle kaptuk ajándékul. Egy fajta liturgia ez, s ha a püspök elkapkodja a kezét, akkor éppen nem alázatosan, hanem gőgösen viselkedik, mert érdemtelen magára vonatkoztatja azt a gesztust, amit a hívő Jézus Krisztusnak szánt.

De a tekintélytisztületre való nevelés azt is magában foglalja, hogy a tekintélyt csak a maga körében ismerjük el ilyenként. Vagyis az „alul lévő”, a vezetettet a megkülönböztetés képességére is nevelni kell. Elfogadom a pap szavát, amikor az egyházi tanítóhivatal szavát közvetíti, de nem fogadom el, amikor politikai tanácsokat akar nekem osztogatni. Megadom a császárnak, ami a császáré, de nem adom meg neki, ami az Istené. Betartom a törvényt, de fenntartom a jogot, hogy azt esetleg rossznak tartsam.

Az okos tekintélytisztületben van a tekintélytől, a hatalomtól való egy fajta távolságtartás is. Nem bálványozom a hatalmat: engedelmes vagyok, de némiképpen gyanakvó is. „Nolite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non est salus. Exhibit spiritus ejus, et revertetur in terram suam, in illa die peribunt omnes cogitationes eorum.” (145. zsoltár)

A tekintélytisztelet és a kritika megfér egymással. A kritika védelem a tekintély teljhatalomra törekvése ellen. Sőt a kritika védi is a tekintélyt azzal, hogy figyelmezteti korlátaira. A kritika emberi eszköz egy isteni akcióban: „Kelj fel, Uram, ne hatalmaskodjék az ember!” és: „Bocsásd rájuk, Uram, a rettegést, tudják meg, hogy ők is csak emberek”. Csak tudják meg ezek az emberek, s nem istenek! Ez igazolja a helyes liberalizmust is, mely gátat szab annak, hogy emberek istennek képzeljék magukat.

b) A tekintélygyakorlásról Bíbó István írt szép bekezdéseket. Erre szoktuk mondani, hogy szolgáló hatalom. Persze ezt könnyű jelszóként ismételgetni, nehezebb gyakorolni.

Először is azt mondanám: a jogi tekintély birtokosa a lehető legkevesebbszer hivatkozzék e tekintélyre. Lehetőleg ne ő intse tekintélytiszteletre vezetettjeit, mert alig fogja tudni elhárítani a gyanút, hogy csak saját magát akarja elfogadtatni. Ne rendezzen nagyjeleneteket akörül, hogy az ő tekintélyét nem tisztelik eléggé. Megjósolható: egy ilyen nagyjelenet után még kevésbé fogják tisztelni. Nem az ő dolga, hogy kritikát mondjon azok fölött, akik nem tisztelik őt eléggé, sem hogy panasznapokat tartson azzal: „hová lett a jó régi tekintélytisztelet?!”

Talán azt mondhatnánk, hogy miközben a társadalomnak meg kell tanulnia a jogi tekintélytiszteletet, maga a „felül lévő” viszont minél inkább alakítsa át jogi tekintélyét erkölcsi tekintéllyé. Tekintse a pozícióját terepnek, melyen felépítheti a maga morális tekintélyét. Szerezzen tekintélyt ahelyett, hogy azt megpróbálja kikényszeríteni

Tegeye a maga szülői, tanári, közhatalmi, papi dolgát egyszerű szívvel, alázatosan, szorgosan, hisztéria nélkül, barátságosan. Amikor pedig tekintélyi eszközhez kell nyúlnia, tegeye ezt nyugodtan, mondhatni üzemszerűen, mint ami hozzá tartozik mindennapi dolgához. Bíbó még a büntetésről is valami olyasfélét mondott, hogy az okozzon ugyanolyan fájdalmat a büntetés kiszabójában, mint a büntetettben. „Ennek sajnos így kell lenni...”

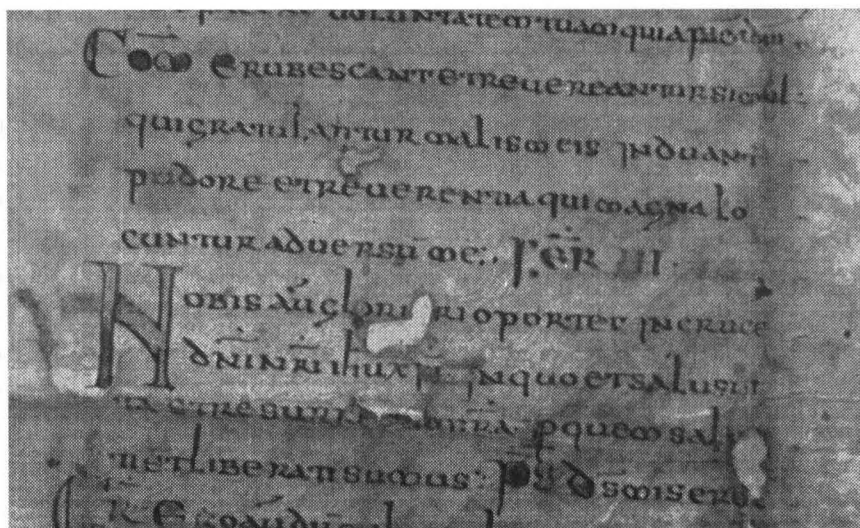
Ne tetszelegjen saját tekintélyén és pozícióján; ne élvezze azt, hanem igyekezzen valóban hasznos tartalommal kitölteni. Ha a vezetettnek tudnia kell, hogy a tekintély nem a személyé, hanem a szolgálaté, akkor a vezető legyen még inkább ennek állandóan tudatában. És általában: ne foglalkozzon túl sokat azzal, hogy ő a vezető, övé a tekintély. Foglalkozzon érdemben azzal, ami-

ről szó van: a szülő a pisiltetéssel és a fogmosással, a gyerek tanulásával és a családi kirándulással; a tanár a tantárgyával és azzal, hogy pontosan kezdi az órát; a pap azzal, hogy tisztán tartatja a templomot, és felkészül a prédikációra, és főleg sokat imádkozik híveiért; a püspök azzal, hogy sokat törődik papjaival és hogy „virtutum artifex”-ként jár elől; a köztisztviselő azzal, hogy nem fekteti hónapokig az aktát, és hogy igazság szerint ítél. Tegye ezt, és akkor magától meglesz a tekintélye.

Így is megtörténhet, hogy kudarcot vall, meg az is, hogy saját magában csalódik. Ha kell, használja a pozíciójából eredő eszközt, azután menjen tovább a dolgok rendes útján.

Mindezt együtt nevezhetném csendes tekintélygyakorlásnak.

Így kezdtem ezt az alfejezetet: a lent lévő (vezetett) tanítsuk okos tekintélytiszteletre, a fent lévő (vezető) viszont bírjuk rá arra, hogy minél kevésbé éljen jogi tekintélyével. Most így is összefoglalhatjuk: önérzetes tekintélytisztelet, alázatos hatalomgyakorlás.

Részlet a sárospataki töredékből (Itália, 8. század)

A kódextöredékekről

Talán hallotta már egyik-másik olvasóm ezt a szót: „töredékkutatás”. Mi is lenne az, s mire való?

Mindenki tudja, hogy a régi korok emlékei, köztük a könyvek, kódexek, liturgikus és zenei források milyen nagy számban pusztultak a történelmi viharok között. Történészek számításai szerint talán ezer középkori kódexből öt maradt fenn. A liturgiai vonatkozású, hangjegyeket is tartalmazó ismert magyarországi könyvek száma alig van száz fölött. Ha a számítás igaz, akkor a százzal szemben húszezer körül lehet az elveszett könyv. Pedig mennyi mindenről beszélnének ezek a régi pergamenlapok!

Olykor felbukkan egy-egy kódex valamely külföldi könyvtárban, de ez ritka szerencse. Viszont elég szép számban maradtak fenn apró töredékek. Az új könyveket még az 1600-as, 1700-es években is bőrbe kötötték, s erre a legolcsóbb volt szétszedni a régi pergamen-kódexeket. Ne ítéljük el a régi korok emberét, ők csak „újrahasznosítani”. akarták az elavult könyvet. Megesik, hogy egy-egy régi könyvből akár 10-12 lap is feltalálható, legtöbbször azonban meg kell elégedni egy-két lappal, néha csak egy negyed vagy fél lappal, esetleg egy csíkkal.

S jók-e valamire ezek a pergamenlapok? Igen, ha nagy türelemmel vizsgáljuk őket, sok mindent elárulnak. Vallanak a szöveg- és kottairás kultúrájáról, jó esetben azonosítani tudjuk az eredeti kódex készülsi helyét is; ha szerencsénk van, érdekes dallamok vagy dallamváltozatok fejthetők meg rajtuk. A töredék elemzése a középkori forráskutatás magasiskolája. Néha egy-két elmosódott szóból vagy hangjegyből kell detektív munkával minél többet felderíteni. S mekkora jutalom, ha a megfejtés sikeres volt, s egy történelmi „fehér folt” eltüntetéséhez járul hozzá a tenyérynyi pergamen darab! A magyar könyvtárak állományában megtalált és megfejtett töredékek száma ma már ezer fölött van. S hogy csak egy érdekességet említsek: a sárospataki könyvtár egy lapos töredéke a miscénekek legrégibb (8. századi) könyvének egy darabját őrzi (még a kottairás „feltalálása” előtti időből). Ki tudja, milyen kalandos úton került egy régi könyv borítójaként Itáliából a magyar református könyvtárba?

Egy kimaradt alfejezet

Amikor a tavalyi 16. számban a társadalomtanról gondolkodtunk, szembeállítottam a társadalom, köztük a gazdaság dolgairól való „népmesei” felfogást a lehetőleg tényekre alapozott, legalább alapfokon kiművelt, minden tényezővel számoló (vagy legalábbis óvatosságra készítő) ítéletalkotással. Elbámulok például néha azon, hogy sok ember mennyire pusztán hangulati elemeket követ, amikor a kapitalizmusról, szocializmusról esik szó. Számukra a kapitalizmus = harácstőke, bankárkormány, az ország javainak eltulajdonítása, a föld kiárúsítása, az árak emelkedése, a munkanélküliség, az idegenek beözönlése, stb. A szocializmus meg = koncepciós perek, besúgás, Andrassy út 60, padlások lesöprése, behajtás a tsz-be, stb. S ha így van, akkor a megoldás egy „harmadik út”, de hogy mi az, arról még nem hallottam.

Sem tudásom, sem kompetenciám a kérdésről beszélni. Csak arra akartam rámutatni abban az összefüggésben, hogy itt kemény közgazdasági tényekről van szó, nem pedig üres vágyálmokról. Végül szétfeszítették volna a cikket e bekezdések, s kihagytam őket. Talán mégsem fölösleges, amolyan függelékecske gyanánt megmenteni, ha már meg van írva. Szándékom nem több, mint óvatosságra inteni magunkat, közembereket, akik valójában nem értünk e dolgokhoz, mégis napról napra beléjük ütközünk. Sok mindenre kellene gondolnia annak, aki állást foglal, végső soron egy rendszer, quasi egy „gazdaság-gép” jó működéséről van szó. Az EMBER, a gazdaság tárgya pedig egyrészt úgy tartozik ide, hogy ha nem működik jól a gazdaság-gép, akkor nincs miből az EMBER javára fordítani. Másrészt úgy, hogy a „gazdaság-gép” tervezésekor minden egyébbel egyenrangú kérdés a „munkabér, a munkaerő ára”, az egészségügy, az oktatás, a lakás, a gyermeknevelés.

Nos, a következő szakasz maradt ki abból a Gondolkodó-számból:

*

Gondoljuk meg: ahhoz, hogy a paraszt hatszáz évvel ezelőtt földet műveljen, nem volt másra szüksége, mint földre, néhány (szinte maga által is megbarkácsolható) szerszámra és saját (meg családja) munkaerejére. Ma komoly felszerelés, géppark, feldolgozó háttér, értékesítési struktúra, szaktudás, piacismeret, az aszályos éveket áthidaló tartalék kell ahhoz, hogy haszonnal termeljen. Vagyis jelentős, mozgatható (tehát nem fogyasztásra elköltött) pénz kell, mely csak egy bizonyos megtérülési időszak végén fog hasznot

hozni. Ez mindegyütt nevezhető tőkének, melyet valahonnan meg kell szerezni, különben a dolog nem működik. Ez sokszorosan igaz az ipari termelésre, főképpen a nagy szellemi értéket materializáló modern műszaki termelésre, s ugyanígy a kereskedelemre is. Ez a „capital”, s az ilyen eszközökkel működő gazdaságot úgy hívjuk: kapitalizmus. Ugyanakkor a kapitalizmust ma egy dolog ellensúlyozza is: a versenyszabály (mely egymás ellen is védi a kapitalistákat), a piac ellenműködései, az adópolitika, a munkások joga (ne feledjük, ez ma általában magasan képzett, sokszor pótolhatatlan munkaerőt jelent). A kapitalistát féken kell tartani, de sokszor voltaképpen saját jól felfogott érdekük is fékezést kíván.

Ha a termeléshez szükséges tulajdont és tőkét maguk a dolgozók képesek birtokolni, megújítani, gyarapítani, akkor „munkástulajdonról” van szó. Ez azonban a nagy tőkeigény miatt általában nem működik. Egy másik szervezési lehetőség: a dolgozók összessége, a társadalom egésze (melynek jogi működési kerete az állam) lép fel tőkésként és tulajdonosként. Ezt nevezzük szocializmusnak. (S ennek semmi köze a proletárdiktatúrához, az ÁVÓ-hoz és a szovjet-magyar barátsághoz). Ennek is vannak előnyei, például lehetővé teszi a társadalom által preferált nagy célok közvetlen finanszírozását (kultúrátámogatás, ingyenes egészségellátás, stb.). A tapasztalat azonban a hátrányokra is rámutatott. Angliában például a második világháború utáni kormány nagy államosításokat kezdeményezett, ám kiderült, hogy az elvett profit nem a munkásoknak jutott: felemésztette azt az irdatlan állami adminisztráció, ellenőrzési rendszer, bürokrácia. Azt a mozgékony kezdeményező erőt, ami a tőke vállalkozókedvéből, önérdékű fejlesztési erejéből adódik, a gazdaságot működtető hivatalnok-réteg nem tudja felmutatni.

Valójában azonban mindkét szisztéma a másik felé mozdult el. Még hazánkban is voltak olyan elképzelések, melyek a szocializmus gazdasági rendszerét a szabadsággal és vállalkozókedvvel javasolták kombinálni (Bíbó, Liska); nyugaton is inkább a kiegyenlítődés felé halad a rendszer, ha nem is problémamentesen.

Egyet mindenesetre nem lehet: elvetni a szocializmust, ugyanakkor követelni annak minden vívmányát; vagy a kapitalizmusra szavazni, de indulatból utálni a tőkéseket.

Naplójegyzetek (2)

Egy prédikáció szerint (igaz: Ausztriában) a mai evangélium arról szól, hogy le kell vetnünk előítéleteinket; úgy kell másokkal és a társadalommal érintkeznünk, hogy semmiféle előítélet ne korlátozza érintkezésünket. Íme, a vallás, mint emberi problémák tárgyalásának álorcája. Más szóval: az ilyen beszédmód merőben emberi, csak éppen a vallásból vesz hozzá kifejezéseket, mondjuk így: a vallás költői burkába csomagolja az emberi mondanivalót. A mai nyugati kereszténység jellegzetes betegsége. Két oka van: egyik a hitetlenség, másik a hithez való ragaszkodás.

Szemmel látható, hogy e prédikáló pap valójában nem hisz abban, amit hitünk tanít. Nem gondolja, hogy Isten, bűn, megváltás, kegyelmi élet, megszentelődés, túlvilág – a maga hagyományos, azaz örök értelmében – valóság. Nem hisz abban, hogy Jézus szavait nem kell interpretálni, hanem az Egyház vezetése szerint pontosan azt kell érteni rajta, amit Jézus mond. És nem hisz abban, hogy a misében az ő bölcsességei nélkül is megtörténik a legnagyobb, ami az emberrel megtörténhet.

Ugyanakkor ragaszkodik a hithez, nem akarja azt elvetni. Erre többféle oka is lehet. Ha rosszmájú akarok lenni: ebből él. De ne legyünk rosszhiszeműek; ő szeret a valláshoz tartozni; nem akar elszakadni a vallástól, ő úgy akarja önmagáról tudni, hogy vallásos. Hogyan oldja fel ezt az ellentmondást? „Új értelmet” ad a hitnek. Az elfogadható, belátható földi dolgokat, emberi viszonylatokat a vallás szókészletére fordítja át. Vagyis a vallási kifejezéseknek „emberi”, az evangélium botrányát elkerülő értelmet ad.

Ismét másként fogalmazva: kiszolgálja a hívek elvárását. A templomban ülő úri közönség az egész héten sűrű-forog a világban, teszi dolgát a társadalomban, önállóan dönt arról, hogy mit fogad el az erkölcsi követelményekből és a hittételekből, ugyanakkor a „political correctness” szintjén és valami érzelmi jószándék módján nem tisztességtelen. Nem akarja, hogy ebből a világból, ebből a mentalitásból kiköklentsék. Neki a kereszt egyszerre botrány és oktalanság (1 Kor 1, 23). A prédikátor tehát megteszi nekik a szívességet: mintegy beazonosítja számukra az evílág bölcsességét az Istenével.

Ám nem sokkal a fenti hely után Pál így ír: „Sapientia enim hujus mundi stultitia est apud Deum”! (1 Kor 3, 19).

A liturgiáról folyó vitákban a súlyos tárgyi érveket gyakran azzal verik vissza: pasztorális szempontból ez így helyes, így célravezető. Most nem akarom e komplikált kérdést végigtárgyalni, sem arról értekezni, hogy ez a „pasztorális” szempont mily sokszor csupán takarója tudatlanságnak, restségnek – sem arról, hogy a „pasztorális okosság” hogyan üt vissza magára a pasztorációra is.

Elég most annyit: a liturgiában ennél sokkal többről van szó, s azért a liturgia nem ítéltető meg egyszerűen pasztorális szempontból. A liturgiának saját igazsága van, mely nem áldozható fel a pasztorális célszerűség kedvéért. A matematikát nem lehet megváltoztatni a matematikai pedagógia kedvéért.

Ha az *igazság* ellen a *praxis* érdekében vétünk, a kettő együtt bukik. Valamelyik egyházatya azt írta, hogy a farizeusok féltették az anyagi javakat, s kedvükért elvetették a lelkieket; büntetésül a lelkieket is, az anyagiakat is elvesztették.

*

Néhány vasárnappl ezelőtt az egyetemes könyörgésekben a következő szándékot olvasták fel: „Hogy a hívek megőrizték magukat az anyagiasságtól, és a lelki értékeket mindenek elé helyezték.” Miután jó szívvel rámondtam az ámen-t, hozzátettem még egy szándékot: „Hogy a magyar katolikus egyház megőrizze magát az anyagiasságtól, és a lelki értékeket mindenek elé helyezze – Kérünk téged hallgass meg minket.”

*

Amikor valaki ellenzi az Egyház túlságos közéleti-politikai szerepvállalását, ez szokott lenni a jelszó-szerű ellenvetés: „ne akarjuk bezárni az Egyházat a sekrestyébe!” Ezer bocsánat, de ez: butaság. Először is: mi köze ennek a sekrestyéhez? A sekrestye elvileg a szent liturgiára való felkészülés színhelye (gyermekkoromban ott silentium volt, s itt mondta el a pap a misére előkészítő imádságokat); ma pedig a pletykálokodás helyszíne. Ide aztán senki sem akarja bezárni az Egyházat. Ha viszont a templomra gondol, hát való igaz, hogy az Egyház sehol sincs olyan igazán otthon, mint ott. Sehol sem annyira Egyház, mint ott. Sehol sem teszi annyira azt, amit csak ő tehet, mint ott. Nincs szó arról, hogy a templomon kívül nincs számára hely. De minél messzebb megy a templomtól (képletesen és valóságosan), annál nagyobb a veszély, hogy pusztán emberivé válik, hogy téved, és hogy megfeledezhet arról, ami a dolga.

Jegyzetek a liturgiáról

43. Könyörgések „super oblata”: A Sacramentarium Gregorianum ajánlasi könyörgése Ádvent I. vasárnapjára

(A 21. számban megkezdett sorozat folytatása)

Haec sacra nos, Dómine, poténti virtúte mundatos ad suum fáciant puriores veníre princípium. – E szent dolgok Urunk, bennünket hatalmas erővel megtisztítanak, és tegyék, hogy tisztábban jussunk el azok kútfejéhez.

A könyörgések gondolatának, lelkiségének megértéséhez csak nyelvi megértésünkön keresztül jutunk el. Emeljünk ki tehát néhány fontos szót a szövegből: sacra, potenti virtute, faciant, principium.

„haec sacra”: egy semleges főnév többesszámú alakja, tehát a szó valami dologi jellegűre vonatkozik. (Személyre egyébként is a „sanctus” szót használjuk.) A haec (ezek) rámutatás az oltárra helyezett, ott elkülönített (secreta) tárgyakra, a kenyérre és borra. Még nem úgy beszélünk róluk, mint Krisztus testéről és vérévről, de bizonyára olyan dolgok, melyek a misztérium részeivé lesznek, abból nyerik erejüket.

„potenti virtute”: hatalmas ez az erő, s a „hatalmas” itt nem méretet jelent, hanem hatalommal teljeset, vagyis hatékonyságot (potenti virtute). Az Egyház hisz abban, hogy miután lelkületünkben magunk is az áldozat részévé kívánunk válni, az ezt kifejező anyagi valóság most már saját erejéből hatékonyra tud lenni. – Miben áll ez a hatékonyság? Az hogy megtisztítja azt az Egyházat, mely most az áldozati tárgyakat az oltárra helyezi. Vagyis a kenyér és bor képes saját erejéből a lelket megtisztítani. Nyilván nem úgy, mint „az emberi munka gyümölcse”, hanem mint ami a most következő akció során (a misekánont a Gregoriánus akciónak hívja) a misztérium eszközévé válik.

„faciunt”: az oráció második felének vezérszava: faciunt, vagyis tegyék meg, valósítsák meg. Ez a szó ismét a szentségek hatására vall. Egy téves fel fogás szerint a külső tárgyak és cselekmények pusztán az emberi hit és lelkület megnyilatkozására adnak alkalmat, magát a kegyelmet ez a hit eszközli ki. A katolikus tanítás szerint a misztériumba bevont anyagoknak Isten akaratából önálló hatásuk van, a teológiai szakkifejezés szerint ex opere operato, ma-

gának a velük végzett cselekménynek erejéből hatnak. A kenyér és bor valódi szentség: nemcsak jelképez, hanem meg is valósítja azt, amit jelképez. A hitnek és lelkületnek nem az a szerepe, hogy a szentséget létrehozza, hanem hogy az áldozatban résztvevők számára gyümölcsözővé tegye. A szentség létrejön és hatóképes a pap és a hívők lelkületétől függetlenül; de nem lesz számukra gyümölcsöző lelkületüktől függetlenül.

„principium”: s mi az az aktuális kérdés, amivel most, advent elején belépünk az oltár misztériumába? Szeretnénk tisztábban eljutni „ad suum principium”. Ebből elsősorban valóban azt látjuk, hogy a misztérium-szemléletben nem különülnek el élesen a misztérium egyes mozzanatai. Igaz, hogy a kenyér és bor az átváltoztatáskor lesz Krisztus testévé és vérévé (amikor a szereztetési ígék kimondása révén a szentség anyaga egyesül a szentség formájával). A liturgia mégis egyetlen összefüggő cselekménynek látja a misztérium előkészítését (felajánlás), megvalósulását (átváltoztatás) és a belőle való részesülést (áldozás).

Anyagi tárgyokról, dolgokról van szó, mégis azt kérjük, hogy azok kútfejéhez tisztábban jussunk el. Ezeket az anyagi tárgyakat két szempontból nézhetjük. Mint pusztán anyagi tárgyak, kenyér és bor, principiumuk: a Teremtő Isten. Azt kérjük tehát, hogy Istenhez, e tárgyak teremtetőjéhez minél tisztábban jussunk el.

Másrészt azonban e tárgyak a misztérium részévé válva arra szolgálnak, hogy a megváltást a mindenkori Egyháznak és az egyes lelkeknek elérhetővé tegyék. Ilyen értelemben kútfejük: a Megváltó Isten, az, aki megváltásunkért elküldte Fiát a földre, kútfejük az a Krisztus, akinek születésnapjára készülünk, kútfejük az a megváltó áldozat mely e szent dolgoknak „hatalmas erejüket” adta. Ezeknek szeretnénk „tisztábban” közelükbe jutni. Így válik a secreta mise-könyörgéssé, de egyben adventi könyörgéssé.

S végül még egy: nem azt kéri, hogy tisztán jussunk el, csak azt, hogy tisztábban, puriores. Az Egyház realista, tudja, hogy egész életünk Ádvent, útonlét. Már az nagy eredmény, ha a keresztségben kapott teljes tisztaságunkhoz újból és újból vissza tudunk térni, közelebb tudunk kerülni. Ahogy a mise a megváltás szüntelen eszközlője egészen addig, míg a teljes megváltás bekövetkezik, a szentség is a szüntelen tisztogatás közlője egészen addig, míg Istenhez már nem tisztábban, hanem tisztán elérkezünk a földi élet adventjének végén.

Jegyzetek a liturgiáról

44. Elsőáldozás Zsámbékon

Tavaly családi esemény vitt a zsámbéki plébánia elsőáldozási miséjére. Csak néhány rövid megjegyzés:

- Minden padon Éneklő Egyház, amit a hívek ki is nyitnak.
- A templomajtóban egy kancsó víz és pohár kikészítve, ha valaki rosszul lenne.
- Az Éneklő Egyház énekei (liturgikus tételei is) erős „falusi” hangokon!
- Egyszerű és tiszta orgonakiséret, és bizonyosság, hogy tisztességesen dolgozó szköla bármilyen viszonyok között létrehozható.
- A mise zenei „hozzáadott” ékessége mindössze az introitus és communio zsoltára többszólamú recitálásban. És az adott helyen nem tesz ez ugyanannyit, mint másutt egy motetta (esetleg a kórus erején felül)?
- Öröm, mennyire igazolódik a használatban az Éneklő Egyház által felelevenített szép húsvéti ének „Feltámadt már dicsőségben”.
- Semmi pöntyögés (azon a címen, hogy gyerekeknek beszélünk): komoly és méltóságteljes minden. Néhány közérthető, de dogmatikus tartalmú szó az elején és a prédikációban; semmi versike.
- Az áldozás előtt keresztségi fogadás, rövid bevezetéssel, majd nagyon gondosan, szépen és komolysággal az áldozáshoz vezetés.
- Áldozás után: az elsőáldozók eléneklik: „Édes Jézus, neked élek”, ezt a teljes közösség megismétli. Nincs vers, nincs köszöntetés. A végén a templom előtt fényképezkednek, azután reggelit kapnak a szomszédban.
- És valami igen fontos: Ilyen az eredmény, ahol rendszeren dolgoznak: 1) jó irányban, 2) sokáig (éveken át kitartva és változtatás nélkül), 3) szeretettel.

11. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. füzet: Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – Jegyzetek a liturgiáról: 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. füzet: Olvasóim leveleiből – Jegyzetek a liturgiáról: 27. Legrégibb (és legszebb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „elavult”?

15. füzet: Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzenéről.

16. füzet: A „Társadalomtan”-ról – I. – Jegyzetek a liturgiáról: 31. Mysticum jejunium – I. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

17. füzet: A „Társadalomtan”-ról – II. – Jegyzetek a liturgiáról: 33. A hirdetőbála. 34. Mysticum jejunium II.

18. füzet: „Audiatur et altera pars”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – Jegyzetek a liturgiáról: 35. A communio. 36. Ecclesia toto orbe diffusa.

19. füzet: A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 37. Az 1. zsoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorböjt”?

20. füzet: A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. Jegyzetek a liturgiáról: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmány fordítása.

21. füzet: A „haldokló” népzene. – Egy kimaradt alfejezet. – Jegyzetek a liturgiáról: 41. Könyörgések „super oblata”. – 42. Egy furcsa kísérlet.

A Zencakadémia egyházzenei tanszékén (VI. Vörösmarty utca 35.) kapható kiadványok: Énekes zsolozsmafüzetek – A Liszt Ferenc Zene-művészeti Egyetem Egyházzene Füzetek c. sorozata. – Dobszay L. liturgiai tárgyú könyvei. További információk: a www.cgyhazzene.hu honlapon.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól.

A füzetek függelékében kapnak helyet az Új Emberben éveken át fenntartott, 2002-ben megszűnt „Jegyzetek a liturgiáról” rovat tovább folytatott darabjai.

A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított.

Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni.

Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A számonként két liturgikus jegyzet az Új Ember rovat hajdani kéthetes megjelenési ciklusának felel meg.

A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
